

יהודים וגויים

פרספקטיבה סכיזופרנית

על-פי הרב קוק, צריך לאהוב כל אדם ואדם, בלי הבדל דת וגזע.

על-פי רבי שמעון בר-יוחאי, עובדי כוכבים אינם נקראים "אדם" –

המציאות מחייבת תשובות שונות למצבים שונים. מאת שלום רוזנברג

אהבת הבריות צריכה להיות חיה בלב ובנשמה, אהבת כל האדם בייחוד, ואהבת כל העמים כולם, חפץ עיליים ותקומתם הרוחנית והחומרית. והשנאה צריכה להיות רק על הרשעה והזוהמא שבעולם [...] עלינו לדעת כי נקודת חיים, אור וקודש, תמיד לא זזה מהצלם האלוקי שנחנן בו האדם בכללו, וחוננו בו כל עם ולשון, כל אחד לפי ערכו, וגרעין קודש זה ירומם את הכול. ומתוך נקודת-חיים זו אנו חפצים את העילוי הגמור שיחול בעולם.

הדברים ברורים מעצמם: בני כל אומות העולם חוננו בצלם אלוקים, וגרעין קודש ממנו נשאר אף אצל מי שהרשע שולט בהם.

יהיו מי שיאשימו את הראי"ה בכך שדבריו נגועים, לכאורה, באהבה נוצרית. האשמה כזאת היא, לדעתי, עוול אנטייהודי משווע. רעיונות מוסריים קיצוניים אלה נולדו על ברכי היהדות. אין ב"דרשת ההר" אלא הקצנה של רעיונות יהודיים, שהיו נפוצים בין החסידים ותלמידיהם בימי בית שני, ומהם לקח הראי"ה. עלינו להגיע כאן לאהבה אלוהית, שאוהבת את כל היצורים, כבני אלוהים:

המעמד היותר עליון באהבת הבריות צריכה לקחת אהבת האדם, והיא צריכה להתפשט על כל האדם כולו, למרות כל שינויי דעות, דתות ואמונות, ולמרות כל החילוקים של הגזעים והאקלימים [...] וצורתי העין, הגורמת לראות אם הוא חוץ לגבול ישראל רק כיעור וטומאה, היא מהמחשכים הנוראים

כיצד עלינו לנהוג בגויים? מהו המסר הנורמטיבי של היהדות בנושא זה? אין, כמדומה, חשוב מן הראי"ה, הרב אברהם יצחק הכהן קוק, כדי לקבוע בסוגיה זו. הראי"ה הביע דעתו על כך במקומות שונים, אך בחרתי לפתוח את הדיון במשפט הלקוח מספרו "מידות הראי"ה: "האהבה צריכה להיות מלאה בלב לכול". דעתו של הראי"ה בעניין זה, עומדת כמובן בניגוד לדעתו של פרויד, שסבר, כי האהבה הוא משאב שכמותו מוגבלת, ועל כן הניסיון לאהוב בלב מלא "לכול", כמוהו כניסיון להאיר את רמת-גן בנורה ביתית. על הגישה ה"כלכלית" הזאת בנוי גם הרעיון ש"עניי עירך קודמים", המדריך אותנו לנקוט מדיניות מפלה בגלל כמות המשאבים המוגבלת.

אהבה זו, "אהבת כל המעשים כולם היא קודמת לכול, אח"כ אהבת כל האדם, אחריה אהבת ישראל", חייבת, על פי הראי"ה, להנחות אותנו במעשים: "אהבות אלה הן אהבות מעשיות, לאהוב אותם, לעשות להם טובה ולגרום להם עילוי". כל האהבות הללו משתזרות יחד באהבת הקב"ה, שפירושה אהבת התורה והמצוות. משום כך גם "אי-אפשר שלא לאהוב את היושר ואת הצדק [...] ואי-אפשר שלא להתמלא אהבה לכל ברייה", שהרי בכל דבר יש התגלות של ריבון העולמים:

שגורמים הריסה כללית לכל בניין הטוב הרוחני, שכל נפש עדינה מצפה לאורו.

אין לדעתי, ניסוח חזק מזה של חזון האוניברסליות ואהבת הבריות. מתוך חזון זה נולד המאבק נגד הדמוניזציה של הגוי ושל האחר בכלל. האידיאולוגיה הדמונית שמבקרי היהדות מייחסים לה, איננה אלא ביטוי לדמוניזציה שהם עצמם נגועים בה. הם עושים דמוניזציה של הזולת בטענה שהזולת עושה דמוניזציה של שונאיו. כך בדיוק פיתחה האנטישמיות את הדמוניזציה של היהודי, כשהיא מאשימה אותו בשנאת האנושות.

לא כך בני ישראל, ש"צריכים לייסר את עצמם לאהבת הבריות ובייחוד לאהבת המעולים שבבני־אדם, החכמים, הגיבורים, המשוררים והאמנים, העסקנים [כלומר המדינאים]. צריכים להכיר את אור הטוב שבמצוינים שבבני־אדם". כלומר, יש ערך ביצירותיו ובגילוייו של האדם, באשר הוא אדם. "שעלידם אור ד' מתפשט בעולם". זהו פיתוח צלם האלוקים, "בין אם בני האדם מכירים את ערך משלחתם ובין כשאנים מכירים אותו" – כלומר, בין שהם אתאיסטים, שאינם מבינים שהם עוסקים בשליחות אלוהית, ובין שהם מאמינים, הרואים במעשיהם ביטוי למה שחודר אלינו ממה שקיים מעבר לעולמנו.

מיותר להדגיש, כי הראייה היא "פטריוט" יהודי, שהאמין בבחירת ישראל. אולם הוא קורא לנו להכיר בנקודות האמת שיש בכל הדתות כולן, נקודות המדגישות את צלם אלוקים. "זהו נהג אפילו באליליות, וקל וחומר בדתות הנסמכות בחלק מיסודותיהן על אור תורת ישראל" – כלומר, בדתות המונותאיסטיות, הנצרות והאיסלאם.

בעניין זה הראייה משתמש בפירושו של הגר"א לאגדה מופלאה, שלפיה ראשו של עשו, ראשה של הדמות המסמלת את הנצרות, נקבר במערת המכפלה וגנוז שם עם אבות העולם. ומכאן, שהמילים שאמר יעקב לעשו, "ראיתי פניך כראות פני אלוקים", אינן בגדר דברי חנופה אלא מעין נבואה שנאמרה מפי "איש האמת יעקב איש תם, ודברו לא ישוב ריקם, ואהבת אחים של עשו ויעקב, של יצחק וישמעאל, תעלה על כל אותן המהומות", שהרשעה והטומאה גרמו בשם הדת. "הטומאה" הזאת מתבטאת במלחמות, במסעי הצלב, בכיבושי הסהר ובהפקרתו של העולם הזה, בשם עולם הבא טהור וקדוש. גאולת העולם הזה היא־היא האידיאל הקבלי.

אולם, "תורת האמת" מלמדת אותנו, בצורה מפתיעה, להביט על הדיאלקטיקה המתקיימת בתהליכים ההיסטוריים של הגאולה. "דעה רחבה זאת, ממותקת במתקה ודבשה של תורת אמת, צריכה להתלוות עם כל אורחותינו באחרית הימים, למחתם אורייתא בהיכלא דמלכא משיחא בהפיכת מרידא למתיקא וחשוכא לנהורא" (איגרת ק"ב, ח"א, עמ' קמב). מילים ארמיות אלו מסכמות את אחד העקרונות הפרדוקסליים הגדולים של הקבלה. התורה שאנו לומדים ומקיימים בהיכלו של המשיח היא זאת המלמדת אותנו, לפי הראייה, כי מהמר ייצא מתוק, ומהחושך – אידיאלים אתאיסטיים או אליליים – ייצא אור. זהו המובן העמוק של בחירת ישראל. בחירה זו תבוא לידי ביטוי "על־ידי אותה הידידות הפנימית

שהוא יכול להראות לאומות העולם, תחת כל המשטמה והרדיפות אשר קיבל מהם" (ישראל ותחייתו, ס', טו, אורות, עמ' לב). במקביל, צריך להתרחש שינוי ביחסם של הגויים לישראל: "על־ידי כל הכבוד וההשתוממות אשר כל הגויים כולם יוכלו להראות עליו, תחת כל הבז והחרפה אשר טפלו עליו".

2 "מידות הראייה" מתייחס הרב קוק גם למקורות שונים, המדברים קשות על הגויים. והוא אומר עליהם: "כשיש על האהבה מניעות וסתירות, בין מן הטבע בין מן התורה, היא מזדככת יותר עד שהיא מתעלה לעצם האהבה האלוהית, שבראה כל היצורים, שהיא מחיה אותם בכל עת". למי שמלמד אהבה – טקסטים אלה מהווים כמובן "מניעות וסתירות [...] מן התורה".

הדוגמה הקלאסית לביטויים קשים כאלה מצויה, אולי, במשנתו של רבי שמעון בר־יוחאי,

הקובע (בבלי, יבמות סא ע"א): "קברי עובדי כוכבים אינן מטמאין באוהל, שנאמר ואתן צאני צאן מרעיתי אדם אתם. אתם קרויין אדם ואין העובדי כוכבים קרויין אדם". לכאורה יש כאן פתח לדהי־הומניזציה של הגוי, עובד הכוכבים, שאינו קרוי אדם. לפני שנים לא מועטות, בתגובה על טענותיה של תנועת "כך", פרסמתי מאמר, שכותרתו "אתם והגויים קרויין 'האדם'", וכללתי אותו גם בספרי, "בעקבות הכוזרי". כותרת זו התבססה על התייחסותו של רבינו תם בתוספות לדיון הנ"ל.

רבינו תם השווה שם את דברי רבי שמעון בר־יוחאי לגמרא אחרת (סנהדרין נט ע"א): "היה רבי מאיר אומר: מנין שאפילו עובד כוכבים ועוסק בתורה שהוא ככהן גדול? שנאמר אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, כהנים לויים וישראלים,

נדמה שנטעה אם לא נשים לב לחשיבותו של הרגש היסודי הזה: השנאה. נחטא קשות אם נקבור אותו מתחת לאבק של הבל הומניסטי, שלא במקומו

לא נאמר אלא האדם. הא למדת שאפילו עובד כוכבים ועוסק בתורה הרי הוא ככהן גדול". דבריו אלה של רבי מאיר הם ברוח גישתו של רבי עקיבא רבו, שלימד אותנו (אבות ג, יד): "חביב אדם שנברא בצלם וחביבין ישראל שנקראו בנים למקום". לא זו בלבד שכל אדם הוא אדם – הוא נברא בצלם אלוהים. רבינו תם עושה כאן אפוא אינטגרציה מדברי רבי מאיר ומדברי רבי שמעון בר־יוחאי. על כל פנים, עלינו לקבל את הקביעה, כי אין כאן שלילת אנושיותו של הגוי כלל.

בלי לקבל את תשובתו של רבינו תם, כיצד עלינו להתייחס לטקסטים אלה? כל מי שמכיר במשהו את מהותם של הטקסטים היהודיים יודע, כי עליו להתחשב בממדים השונים של מאמרי חז"ל: קיומן של מחלוקות, ההקשר ההיסטורי של הדברים והאופי המיוחד של השיח התלמודי.

אעיר תחילה על אופיו המיוחד של השיח התלמודי. בדברי רבי שמעון בר־יוחאי נדונה שאלת טומאת אוהל של קברי נוכרים, שלא היו

מקפידים על סימון מקומות קבורה. הדברים נאמרו במסגרת הניסיון לפתור בעיה מסוימת בהלכות טומאה וטוהרה. ההבחנה הטכנית נוצרה כדי לדייק במילה "אדם" ולהבדילה ממילים אחרות, המבטאות גם הן את "אנושיותו" של הנוכרי.

כנגד אמירתו של שמעון ברייחאי אפשר, כמובן, להביא אמירות רבות אחרות המבטאות, לאורך הדורות, את ההלכה הפסוקה והמחייבת, שלפיה נדרש היהודי ליחס של כבוד והגינות לגוי. אפשר כמובן לנסות ולהסביר גם את האמירות הקשות, אך איני רוצה להקדיש את עיקר דבריי לאפולוגטיקה, אלא לממד אחר של הבעיה.

יש בהיסטוריה היהודית עידני אור, שבהם היחסים בין יהודים לגויים אפשרו דיאלוג והתייחסות חיוביים. אך יש גם עתות של חושך.

שבידינו, לא דן הראי"ה בשאלה הזאת. הוא הכיר את הנאציזם רק בראשיתו. אולם על הרשע בכללותו הוא אומר:

אע"פ שלפעמים אהבת הבריות מקפת היא את הכול, ונכנס גם רשע בכלל האהבה, אין זה מגרע כלל משנאת הרע, אדרבא היא מחזקת אותה, שהרי ודאי לא מצד הרשעות של הרע הוא נכנס בכלל האהבה, אלא מצד חלק הטוב שבו [...] אדם נשחת ראוי לשנאתו רק מצד חסרונו, אבל מצד עצם צלם־אלהים שלו ראוי להוקיר באהבה.

למה לשנוא את הרע? למה בכלל לשנוא? נדמה שנטעה אם לא נשים לב לחשיבותו של הרגש היסודי הזה: השנאה. נחטא קשות אם נקבור אותו מתחת לאבק של הבל הומניסטי, שלא במקומו. במקרים של חטיפה, למשל, או לקיחת בני־ערובה או אלימות בכלל, מזדהה לעתים הקורבן

עם תוקפיו. תופעה זאת היא ביטוי לתהליך כללי יותר, שבו האדם "פותר" את הסיטואציה הקשה שבה הוא נתון, חסר אונים, על ידי הפניית כעסו כלפי עצמו. את התוצאות הפתולוגיות של המנגנון הזה נוכל למצוא בשנאה העצמית היהודית, שנציגה הבולט ביותר הוא אוטו וייניגר. במקרים לא מעטים אחרים האדם מפנה את שנאתו אל אח או אל רע. פסיכולוגים פוגשים תופעות כאלה לרוב. למשל, כאשר הורה אחד עוזב את הבית, ורגשי הטינה של הילדים מופנים דווקא אל ההורה שנשאר וממשיך לטפל במשפחה. דוגמאות כאלה מלמדות, לדעתי, על קיומו של מעין "חוק שימור השנאה".

האתיקה יכולה להטיף לאידיאלים אותופיים ולדרוש מוסריות אידיאלית, מלאכית, טהורה. אולם לצדה אנו חייבים לשנן גם אתיקה אחרת, ריאליטית, שלוקחת בחשבון את האילוצים שבסיטואציה ובפסיכולוגיה. אתיקה שמכירה בגוני הביניים, ואין בה האסתטיקה של

לפני זמן לא רב עמדתי לפני שער טיטוס ברומא, השער שבו האלים הפגניים חגגו את ניצחונם. גם לאחר אלפיים שנה לא יכולתי למחוק את זעמי על האימפריה הרחוקה, שפלשה לארצי, החריבה את ביתי והגלתה את אבותיי. מול שער טיטוס הבנתי את עולמו של רבי שמעון ברייחאי, שגובש בעקבות דיכוי מרד בריכוכבא, כשנחלידם וערמות של גופות שימשו רקע לצעקה "אתם קרויים אדם". כמובן שכדי לחוות רגשות מעין אלה לא הייתי צריך להרחיק נדוד בעידני ההיסטוריה. השואה והנאציזם קרובים הרבה יותר. זכר הגיהנום חי אתנו היום, גם אם נרצה להתעלם ממטעני התופת האורבים לפתחנו.

האם דברי הראי"ה, שלפיהם "מידת האהבה השרויה בנשמת הצדיקים היא כוללת את כל הברואים כולם, ואינה מוציאה מן הכלל שום דבר ולא עם ולשון" – האם דברים אלה חלים גם על עמלק המודרני? האומנם אנו אמורים ומסוגלים לאהוב את הנאצים? על־פי הכתבים

אידיאלים המרוממים את הנפש, אך המשחיתים לפעמים, באופן פרדוקסלי, את המציאות.

הצגתי את דעתו של רבי שמעון ברייחאי. כיצד מתייחסים אנשים שונים לדעותיו? רבים וטובים רואים באמרות הבלתי אסתטיות שבמקורות היהודיים דעות יחיד. אחרים אומרים בפשטות, כי בארון הספרים היהודי יש דעות רבות, וכי עלינו לערוך בו סלקציה. תפיסתי בעניין זה שונה. המחלוקות במסורות ההלכתיות מראות, כי יש אולי צדק בשתי העמדות. המציאות מחייבת אותנו לתשובות שונות במצבים שונים. התחייבות חד־משמעית אינה עושה צדק עם הבעיה. מצבים היסטוריים אינם חוזרים על עצמם בדייקנות, ותגובתנו צריכה להיות גמישה מספיק, כדי לקחת בחשבון שינויים אלה.

אך יש להתחשב גם בדיאלקטיקה ההכרחית שבתגובה הנכונה. עלינו להיזהר מפונדמנטליזם אווילי, המאבן את הכתוב, אך גם להישמר מללכת שולל אחר אידיאלים אסתטיים גבוהים, המתנשאים מעל למציאות הממשית והפסיכולוגית. על פי פירוש זה העמדות הסותרות שבטקסטים היהודיים מתייחסות לתקופות שונות בהיסטוריה.

כיצד עלינו לנהוג אפוא במצב קיצוני, שבו מרחפת סכנת השמדה על היהדות ועל היהודים? האם עלי לערוך סלקציה בארון הספרים היהודי ולדחות את דבריו של רבי שמעון ברייחאי? או שעלי לאמץ את גישתו ולדחות את דברי רבי מאיר? האם עלי למאוס בכל מה שלמד הראי"ה קוק? במה לבחור – בליברליות או בפנאטיות? לא בזה ולא בזה, אלא בעמדתה של היהדות, בסכיופריה. כל בני אדם שווים, נכון, אך דמו של הרוצח אדום פחות, והאדם שיימצא במחתרת – "אין לו דמים". אין זו הבחנה בין יהודי לגוי, אלא בין רוצח לחף מפשע, בין מפלצת לקורבן, בין טוב לרע. אולי יש לרוצח צלם אנוש, אך אין לו צלם אדם, שהוא צלם אלוקים. אני אבחר בשנאה לשנאה. אך כמי שלא איבד את התקווה בגאולת העולם כולו – של יהודים וגויים כאחד – אוכל לעשות זאת רק אם אתחפר בסכיופריה שלי, שתרשה לי לחיות בעולם ריאלי אכזרי, אך ב־בזמן גם לחלום ולהוות, מעבר לכל מציאות ממשית. ■ ■ ■

הכותב הוא פרופסור בחוגים למחשבת ישראל ולפילוסופיה, האוניברסיטה העברית.